

MEVLANA DÜŞÜNCESİNDE HİKMET

THE CONCEPT OF WISDOM IN THINKING WORLD OF RUMI

GÜLŞEN YAYLI*

ABSTRACT

Wisdom is such a concept that can be observed both in everyday life and investigations of philosophy. In everyday life we mostly attribute it meanings such as curts, proverbs and poems related to morals and real world which is identical with sufistic usage: incidence of statements and behaviour with the aims of God. Moral principles of life, things to do and things not to do are emphasized even in everyday life usage of wisdom. Wisdom pointing out both the theoretical and practical dimensions of life is the dominant concept in Islamic schools of thought.

In this study the aim is to find out the definitions of wisdom, the features one has to have so as to get wisdom, and the relationship between wisdom and intelligence within Mesnevi, Fihi Mafih and Mecalis-i Seba.

Mevlana uses wisdom with the meanings of mystery, the aims of God that are not informed about and can not be understood by humanbeings. In addition to these meanings according to Rumi's wisdom is universal understanding, philosophy. In order to get wisdom one must be wise and man of heart. Intelligence has a positive but restricted role while getting wisdom.

Keywords: Rumi, Mesnevi, Fihi Mafih, Mecalis-i Seba, Wisdom, Intelligence

ÖZ

Hikmet hem günlük hayatta hem de özellikle felsefi çalışmalarda sıkça rastlanılan bir kavramdır. Günlük hayatta çoğunlukla hikmetin ahlaka ve gerçek dünyaya ait kısa söz, atasözü veya şiir anlamında kullanımı tasavvuf ehlinin "Hakk'a uygun düşen söz; söz ve davranıştaki isabet" şeklindeki kullanımıyla özdeştir. Hikmetin bu gündelik kullanımında dahi hayata ve ahlak kurallarına dair vurgu vardır. Günlük kullanımında hem teoriye hem de pratiğe dair remizleri olan hikmet, İslam düşünce ekollerinin başat kavramlarındanıdır.

Tüm İslam düşünce ekollerinde olduğu gibi, Mevlana'nın hikmete dair sözlerinin ve değerlendirmelerinin temel dayanağı "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir." ayeti ile "Hikmet mü'minin yitik malıdır. Onu her nerede bulursa alır" hadisidir. Bu çalışmada Mesnevî, Fihi Mâfih ve Mecâlis-i Seb'a adlı eserlerinden hareketle Mevlana'nın hikmet tanımları, hikmeti elde etmek için sahip olunması gereken özellikler ve hikmet akıl ilişkisi tartışılacaktır.

Mevlana hikmet sözcüğünü "gizli, sır, Allah'ın insanlar tarafından anlaşılamayan ve çeşitli yollarla insanlara bildirilmeyen amaçları, bilinmeyen sebep, akıl erdirilemeyen oluşum" anlamlarıyla kullanmıştır. Bu anlamları dışında hikmet, Mevlana'ya göre, külli bilgidir, felsefedir, orta yoldur. Hikmeti elde edebilmenin koşulları ise bilge ve gönül ehli olmaktır. Hikmeti elde etmede akıl her ne kadar yardımcı ise de aklın rehberliği sınırlıdır; hikmeti elde edinceye kadardır.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Mesnevi, Fihi Mafih, Mecalis-i Seba, Hikmet, Akıl

* Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD

Hikmetin Mahiyeti

Her yaştan insan gündelik hayatında çoğunlukla hikmeti ahlaka ve gerçek dünyaya ait kısa söz, atasözü veya şiir anlamında kullanır (Çağbayır, 2007: den-izz). Hikmetin bu gündelik kullanımında bile hayata ve ahlak kurallarına dair vurgu vardır ki tasavvuf ehlinin “*Hakk’a uygun düşen söz; söz ve davranıştaki isabet*” (Uludağ, 2002: 56) şeklindeki kullanımıyla özdeştir.

Hikmet “hükm”den türemiş olup “ıslah maksadıyla bir şeye engel olmak, iyiliğin elde edilmesine çalışmak, idare etmek, hükmetmek, tahakküm etmek” gibi sözlük anlamlarıyla kullanılır. Bu bağlamda hakim, iyiliğin temini için kötü bir şeye engel olmaya karar veren kişidir. Başka bir anlatımla ilim ve derin kavrayış sahibi/bilge kişidir ki bu ise insanın mevcudatın hakikatlerini bilip hayırlı işleri tercih etmesi ve yapmasıdır (Uyanık, 2005: 62-63, Akyol ve Uyanık , 2013: 55).

Her disiplinin kendi perspektifi açısından bu kavramı tanımlama girişimi, İslam düşüncesinde çok çeşitli hikmet tanımlarının ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Genel olarak külli bilgiye işaret etmesinden dolayı felsefi bilginin adı olmuştur. Bu sebeple filozofa, hikmet sahibi anlamında hakim denilmiştir. Nitekim felsefe kelimesi de Grekçe’de Philosophia yani hikmet sevgisi anlamına gelmektedir. İslam düşüncesinde hikmet ameli ve nazari hikmet olmak üzere iki şubeye ayrılır. Ameli hikmet insanlar arası münasebetleri düzenleyen medeni hikmeti, hane halkının fertleri arasındaki münasebetleri düzenleyen menzili hikmeti ve insan ahlakını güzelleştirmeyi amaçlayan hulki hikmeti kapsar. Ameli hikmetin gayesi “hayr” yani en yüce ve güzel olandır. Nazari hikmet ise madde, cisimler, kainatın yapısı, yeryüzü, botanik, zooloji, tıp, tılsım, kimya gibi ilimleri kapsayan hikmet-i tabiiye, geometri, astronomi, musiki, aritmetik, cebir, vezin, takvim gibi ilimlerden oluşan hikmet-i riyaziyye, değişmeyen ve varlık alemiyle ilgisi araz yoluyla olanın bilgisi hikmet-i ilahiyeden oluşur. İslam düşüncesinde mutasavvıflar, kelamcılar, İsraki filozoflar ve ilahiyatçılar hikmet-i ilahiyye ile meşgul olmuşlardır (Yakıt, 2002: 51-53).

Her biri birer evrensel değerler manzumesi olan Mesnevî, Fîhi Mâfih ve Mecâlis-i Seb’a adlı eserlerinde Mevlana hikmet sözcüğünü “gizli, sır” (Mevlana, 2008: 61, Mevlana, 2007:90,103), “Allah’ın insanlar tarafından anlaşılamayan ve çeşitli yollarla insanlara bildirilmeyen amaçları” (Mevlana, 2008: 156-172, 1994: 81, 2007: 100, 116, 151, 426, 427, 686, 695), “bilinmeyen sebep, akıl erdirilemeyen oluşum” (Mevlana, 1994: 98, 101, 2007: 211, 260, 594) anlamlarıyla kullanmıştır.

Mevlana açısında ele alındığında hikmetin en temel anlamı ise “Allah’ın zati ve sübuti sıfatlarıyla, Kuran’ın derin anlamını anlama ve ona göre davranma; derin bir düşünceyi veya ilahi bir niteliği kavrama”dır (Çağbayır, 2007: den-izz) ki faydalı ilme işaret eder (Uyanık, 2013: 55). Tüm İslam düşünce ekollerinde olduğu gibi, Mevlana’nın hikmete dair sözlerinin ve değerlendirmelerinin temel dayanağı “*Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir.*” ayeti ile “*Hikmet mü’minin yitici malıdır. Onu her nerede bulursa alır*” hadisidir. Mesnevî’deki şu beyitler bu dayanağını beyan eder niteliktedir:

“Kur’ân’ın hikmeti müminin yitiği gibidir; herkes kendi yitiğini bilir.”
(Mevlana, 2007: 256)

“Netice olarak madem hikmet müminin yitiğidir, kimden duysa inanır.”
(Mevlana, 2007: 277)

Öz/Gerçek Bilgi Olarak Hikmet

Hikmet, tasavvuf ehli tarafından “*Allah’ın evliyanın kalplerini güçlendirdiği hikmet ordusu*” (Uludağ, 2002: 56) anlamıyla da kullanılmaktadır. Nitekim Mevlana da Mesnevî’ nin III cildine şöyle başlar:

“Hikmetler, Allah’ın askerleridir. Allah, onlarla müritlerin ruhlarını güçlendirir. Bilgilerini cehalet şaibesinden, adaletlerini zulüm şaibesinden, cömertliklerini riya şaibesinden ve sabırlarını ahmaklık şaibesinden uzak tutar. Ahireti anlamada kendilerine uzak olanı onlara yaklaştırır. Onlara itaat ve çabadan zor geleni kolaylaştırır. Hikmetler, peygamberlerin açıklamaları ve delilleridir; ariflere mahsus olan Allah’ın sırları ve kudretinden haber verir; dumanlı, yuvarlak ve inci özellikli göğün üzerinde hâkim olan nuranî ve ilahî feleği, Allah’ın döndürüşünü bildirir.” (Mevlana, 2007: 287)

Mevlana’nın bu ifadelerinde hikmet; insanın ruhunu güçlendiren, bilgisini cehaletten, adaletini zulümden, cömertliğini riyadan, sabrını ahmaklıktan azade tutan mühim bir unsurdur. Bu bağlamda Mevlana öncelikle hikmeti öz bilgi olarak ele alır; saman mesabesinde olan diğer bilgilerden farklı olduğuna ve bu farklılığın farkına varmanın gereğine işaret eder (Yakıt, 2002: 53):

“Dane, saman ambarına layık değildir; saman da buğday ambarında yersizdir.

Bu ikisini karıştırmamanın hikmeti yoktur. Fark, elemeyi gerektiriyor.”

-Hak- “Bu bilgiyi, sen nereden elde ettin de, bilgiyle bir harman kurdun?” buyurdu.

-Musa- “Ey Allah’ım! Ayırma kabiliyetini bana sen verdin” dedi. -Hak:- “Peki, benim ayırma gücüm nasıl olmaz?” dedi.

Yaratıklarda temiz ruhlar vardır; topraklı kara ruhlar da vardır.

Bu sedefler bir derecede değildir; birinde inci vardır, diğerinde de boncuk.

Buğdayları samandan ayırmak gibi, bu iyi ve kötüyü de ortaya koymak gereklidir.” (Mevlana, 2007: 540)

Mevlana'nın öz bilgidен maksadı ise kişinin kendi cevherinden hareketle Tanrı'yı bilmesidir ki “nefsini bilen Rabbini bilir” prensibine karşılık gelir (Yakıt, 2002: 54):

“Dünyanın bu halkı, hikmet incilerinin gizli kalmaması ve ortaya çıkması içindir.

“Defineydim, gizliydim”i dinle; kendi cevherini kaybetme, ortaya çıkar.” (Mevlana, 2007: 540)

Mevlana, hikmete öz bilgi olarak bakışını Fîhi Mâfîh adlı eserinde de ortaya koyar. İnsanı Tanrı'nın usturlabı¹ olarak tanımlar. Usturlap nasıl gökyüzünün hallerini gösteren bir araç ise insanın varlığı da Tanrı'nın tecellisine şahitlik eden bir usturlaptır. Zira;

“Tanrı, insanı, kendisini bilen, anlayan bir yaratık olarak yarattığından insan, kendi varlığının usturlabından Tanrı tecellisini, neliksiz niteliksiz güzelliği, soluktan-soluğa, bakıştan-bakışa görür, seyreder; o güzellik bu aynadan hiç mi hiç ayrılmaz.” (Mevlana, 2008: 27)

Bu çerçevede Mevlana, hikmeti insanın özüne, canına gıda olan ve manasına üstünlük katan bilgi olarak tanımlar:

“Söylediğimiz sözlere sığmayan bir alem var, onu dileyip isteyelim. Bu dünya, bu dünyadaki hoşluklar, insandaki hayvanlığın payıdır; bütün bunlar insanın hayvanlığına kuvvet verir; insanın aslıysa eriyip gitmededir. Hani derler ya; insan söz söyleyen hayvandır; şu halde insan iki şeyden ibaret. Şu dünyada hayvanlığının payı olan şu özentilerdir, şu dileklerdir. Onun özüne gıda olanlarsa bilgidir, hikmettir, Tanrı'yı görüştür. İnsanın hayvanlığı, Tanrı'dan kaçmadadır, insanlığı dünyadan kaçmada...” (Mevlana, 2008: 48)

“Can der ki, “ Ey toprağa ait aşağı parçalarıml! Benim garipliğim, daha acıdır; ben Arş'a aidim.

Bedenin yeşillığe ve akarsuya meylî, aslı ondan olduğu içindir.

Canın meylî hayata ve diriliğedir; çünkü mekansız can, onun aslıdır.

Canın meylî, hikmete ve ilimlere; bedenın arzusu başa, çayıra ve üzümedir.

Canın meylî, yükselmeye ve şerefe; bedenın arzusu kazanca ve otlardır.” (Mevlana, 2007: 428)

1 Usturlap: Gök cisimlerinin yüksekliğini ölçmekte kullanılan aygıt. Yaşar Çağbayır(2007), Ötügen Türkçe Sözlük, (tap-züz) 5, Ötügen Yayınları, İstanbul.

Mevlana, Mesnevi’de Bedevi ve Filozof hikayesinin sonunda iki tür hikmetten söz eder:

“Tabiat ve hayalden doğan hikmet, yücelik sahibi Allah’ın nurunun feyzi olmayan hikmettir.

Dünya hikmeti, zan ve şüpheyi artırır; din hikmeti feleğin üzerine götürür.”
(Mevlana, 2007: 265)

Bu beyitlerde geçen “tabiat ve hayalden doğan hikmet, zan ve şüpheyi artıran dünya hikmeti” tamlamalarıyla Mevlana’nın kastettiğinin hikmet-tabiye ve hikmet-i riyaziyye olması muhtemeldir. İnsan bir yandan canlı varlıklar alanının bir üyesi iken öte yandan da onu aşan bir varlıktır (Akarsu, 1998: 105). Evreni anlaması elbette ki önemlidir ancak bu anlayış maddi evrenle sınırlı kalmamalıdır zira Mevlana için de esas olan maddi evreni aşan varlığının farkına varmasıdır. Bu bağlamda “insanı feleğin üzerine ulaştırma üstünlüğüne sahip olan din hikmeti” tamlaması ile de kastedilen hikmet-i ilahiye olsa gerektir. Şüphe yoktur ki Mevlana’ya göre her şey hikmet değildir ve her hikmet de bir ve aynı değildir (Yakıt, 2002: 54).

Evrende her şey zıddıyla birlikte vardır: iyi ve kötü, gam ve neşe, bilgi ve cehalet... İnsanın doğru olanı ayırt etmesi için ilim ve hikmet gereklidir. Çünkü hem doğrunun hem de yanlışın bilgisine ilim ve hikmet vasıtasıyla ulaşılabilir. Mesnevi’de Mevlana hikmetin bu özelliğine vurguda bulunur:

“Sabırlılar, sadık kişiler ve bağış yapanlar; kol kesen ve lanetli şeytan olmadan nasıl olurdu?

Rüstem, Hamza ve iki cinsiyetli, bir olurdu; ilim ve hikmet, boş ve yok olurdu.

İlim ve hikmet yol ve yolsuzluk içindir. Her taraf yol olsa o hikmet boştur.” (Mevlana, 2007: 776)

Mevlana ilahi hikmetin kaynağında sonsuz oluşunu yağmur analogisiyle şöyle ifade eder:

“Hikmet yağmura benzer. Madeninde sonsuzdur, fakat ne kadar gerekse o kadar yağar. Kışın, baharın, yazın, güzün miktarınca; baharın biraz daha çok, yahut az. Amma geldiği yerde sonsuzdur, o.

Şekerciler şekeri, eczacılar ilacı kağıda koyarlar. Fakat şeker kağıtta olduğu kadar değildir. Şekerin madenleri, ilaçların madenleri sonsuzdur; kağıda nerden sığacak?” (Mevlana, 2008: 24)

Mevlana’ya göre orta yol hikmettir. Bu tanım İslam filozoflarının Platon ve Aristoteles’in görüşlerinden ve İslam düşüncesindeki “orta ümmet” kavramından hareketle temellendirdikleri dört temel erdemi/fazileti hatırlatır.

Peygamberimizin “Hayru’l-umuru evsatuha/İşlerin en hayırlısı mutedil olanıdır.” sözündeki orta yol/mutedil olma konusundaki telkin; “Böylece biz sizi, insanlara şahit ve örnek olmanız için orta bir ümmet kıldık”(Bakara Suresi 2/143) ayetindeki orta bir ümmet ifadesi İslam ahlakı ve felsefesine temel olacak bir yaklaşım biçimidir (Uyanık ve Akyol, 2013: 77). İslam filozofları akılda bir çeşit orta yol olarak hikmet erdemini belirlemişlerdir (Maraş, 2013:254). Bu bağlamda hikmet nefsin düşünme gücüne ait bir erdem olarak erdemlerin bilgisi mahiyetindedir ki hak ile batılı, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırma imkanı sağlar (Saruhan, 2012 : 347). Ahlak felsefesinde “orta yol” tamlaması ifrat ve tefritten uzak ve ölçülü olma durumunu ifade eder. Mevlana’ya göre ise bu orta yol da duruma göredir:

“Orta yol her ne kadar hikmetse de, ancak orta da yakınlığa göredir” dedi.

Irmağın suyu deveye göre azdır; fakat o su, fare için deniz gibidir.

Günlük yiyeceği dört ekmek olan kişi, iki veya üç ekmek yerse bu ortasıdır.

Dördünü de yerse ortadan uzaktır; o kaz gibi hırsın esiridir.

İştahı on ekmek olan kişi altı ekmek yerse, bil ki ortası budur.

Benim iştahım elli ekmek, seninkiyse altı somun; ayım mıyız? Hayır.” (Mevlana, 2007: 275)

Hikmeti Elde Edebilmek İçin Gerekli Olan Özellikler

İnsanın kendi varlığından Tanrı tecellisine ulaşması için elbette ki bazı özelliklere sahip olması gereklidir. Ve Mevlana’ya göre bu özelliklerin ilki hikmettir ki küllî bilgiye karşılık gelir:

“Üstün ve yüce Tanrının öylesine kulları vardır ki onlar, hikmet, bilgi ve anlayış, ululuklar elbiselerini giyinirler. Halkta onları görecektir görüş yoktur amma onlar, pek kıskanç olduklarından bu elbiseleri giyerler de kendilerini gizlerler.” (Mevlana, 2008: 8)

Ancak insanın ilahi hikmeti elde edişinde de sınırlılıklar vardır ve ilahi hikmeti ancak Tanrı tamamıyla bilir. İnsanın elde ettiği hikmet ise ancak bir işten elde ettiği fayda kadar olabilir:

“...fakat o işteki hikmet, kulun aklına, fikrine geldiği kadar değildir. O işte kendisine görünen anlam, kendisine beliren hikmet, elde ettiği fayda, gördüğü, elde ettiği kadardır da o yüzden o işi işlemiştir. Fakat onun tümünden bütün faydalarını Tanrı bilir; o işten neler elde edecek, Tanrı bilir onu.” (Mevlana, 2008: 172)

Bu ifadelerden de açıkça anlaşıldığı üzere Mevlana’ya göre hikmet, Tanrısal nimettir ve bu nimeti elde edebilmek için ise insanın istekli olması gereklidir:

“... Bu ekmek, bu nimet, dünya ekmeğine, dünya nimetine benzemez; çünkü dünya ekmeğini, dünya nimetini, iştahsız olarak da, dilediğin kadar zorla yiyebilirsin; çünkü canı yoktur; nereye çekersen seninle gelir; canı yoktur ki senden çekinsin, dilemediği yere gitmesin. Bu, Tanrısal nimetin tersinedir. Tanrısal nimet, hikmettir; canlı bir nimettir. İştahın varsa, adam-akıllı üstüne düşersen senin yanına gelir, sana gıda olur. Fakat iştahın kalmadı, üstüne düşmedin mi, onu zorla yiyemezsin, zorla kendine çekemezsin. Yüzünü örter, kendini göstermez, sana.” (Mevlana, 2008: 100)

Hikmeti elde edebilmek için bazı özelliklere sahip olmak gereklidir. Bilge olmak bu özelliklerden en mühim olanıdır ve bilge olmayanların hikmet dolu sözleri eğretidir, ödünç alınmış elbiseler gibi geçicidir, kalıcı değildir:

“Ey dürüst kişi! Bilge olmayanın dilindeki hikmetli sözü, ödünç elbiseler bil.” (Mevlana, 2007: 189)

Hikmeti elde edebilmenin bir diğer koşulu ise gönül ehli olmaktır. İslam düşüncesinde iman ile gönül arasındaki ilişki “kalp ile tasdik” ifadesiyle açıklanır. Gönül ya da kalp Allah nezdindeki hakikati sezen, keşfeden ve kabul ile teslim olandır (Yılmaz, 2005: 14-15). Gönül Tanrı'nın nazar ettiği, ilahi tecellilerin mazhar olduğu mukaddes bir yerdir. Ancak dünyevi arzularla kirlenen gönül tıpkı tozlanan aynanın suretleri gösterememesi gibi ilahi tecellilerin yeri olmaz. Bu sebeple gönül temiz olmalı; samimiyet ve aşkla dolmalı; hırs, kin, riya gibi olumsuz duyguların gönülde yer etmesine izin verilmemelidir. İlahi nazar yalnızca temiz gönüllere layıktır. Tasavvuf ehli için de gönül ehli olmak mühim hedeflerden biridir. Zira gönül ilahi tecellileri seyr ve temaşa mahallidir (Uludağ, 2001: 194). Bu inancın bir gereği olarak Mevlana da gönül huzurlu çözümlerin kaynağı olarak gösterir (Karaismailoğlu, 2001: 22) ve insanın Tanrı'nın önüne onda kendisini görmesi için parlak bir ayna, yani temiz bir gönül götürmesi gerektiğine inanır (Mevlana, 2008: 160). Mevlana'ya göre gönül bir hikmet aynasıdır, gönül Hakk'ın nazargahıdır (Kara, 2005: 485). Bu bakış açısının doğal bir sonucu olarak ise tavus kuşunun köylü evinde durmaması gibi gönül ehli olmayanın gönlünü de hikmet terk eder:

“O şeytanın efsunu kör gönüllere girer; eğri ayaktaki eğri ayakkabı gibi.

Her ne kadar hikmeti tekrar etsen de, sen ehil değilsen, senden uzak olur.

Yazsan ve işaretlesen de onu; söylesen ve anlatsan da onu,

O, senden yüz çevirir. Ey inatçı! Bağlan çözer ve senden kaçır.

Ama okumasan ve senin yanışını görse ilim, senin eline alışkın kuş olur.

O, usta olmayanların yanında, tavus kuşunun köylü evinde durmadığı gibi durmaz.” (Mevlana, 2007: 178)

Mevlana şu beyitlerde de hikmet ve gönül arasındaki sıkı bağı vurgular:
 “Gönlün yitiği olan hikmet malı, gönül ehlinin elinde kesin olarak elde edilir.

Kör gönüllü can, duyma ve görmeyle şeytan hırsızını eserinden bilemez.

Gönül ehlinden ara, onu cansızlardan arama; halk onun huzurunda cansızlardandır.” (Mevlana, 2007: 240)

İnsanın görüşünü, kemalini artıran helal lokmadır. İlim ve hikmet, aşk ve merhamet ise helal lokmadan doğar. Haset, hile, bilgisizlik, gaflete sebebiyet veren lokma ise haram lokmadır. Bu durumda can çocuğunu şeytan sütünden yani ruhu haset, hile, bilgisizlik ve gafletten arındırmak gereklidir ki ilim ve hikmet elde edilebilsin ve insan Tanrı’ya hizmet ve canının ait olduğu gerçek aleme gitme arzusu duysun:

“nuru ve olgunluğu artıran lokma, helal kazançla elde edilen lokmadır.

Kandilimize konunca onu söndüren yağa, su de; çünkü kandil söndürüür.

İlim ve hikmet helal lokmadan doğar. Aşk ve merhamet helal lokmadan olur.

Sen lokmadan haset ve tuzak görürsen, -ondan- cehalet ve gaflet doğarsa onu haram bil.

Hiç buğday ektin de arpa verdi mi? Atın sığa verdiğini gördün mü?

Lokma tohumdur, ürünü düşünceler; lokma denizdir, incisi de düşünceler.

Ağızdaki helal lokmadan hizmet isteği, o cihana gitme azmi doğar.” (Mevlana, 2007: 89-90)

Bilgiden yoksun ve cahilliğinin de farkında olmayan kişiye söylenen hikmet, ona fayda vermez, onda iğretidir. Çünkü hikmet ve bilgi sütkardeşler. Hikmet ile bilgisizliğin iki zıt yön oluşturduğunun, birbirini dışladığının açık ifadesidir, şu beyitler:

“Uykulu cahile öğüt vermek, çorak toprağa tohum atmaktır.

Ahmaklık ve bilgisizlik yırtığı yama kabul etmez. Ey nasihat söyleyen! Ona hikmet tohumu verme.” (Mevlana, 2007: 516)

Mevlana insanı fizik alemle metafizik alem arasına yerleştiriyor ve insanda her iki yönün bulunduğunu belirtiyor. İnsanın fizik alemle irtibatlı yönü onun hayvani yönüdür. Gıdası, şehveti ve arzuları bu yönüyle tatmin olur. İnsanın gerçek yönü, özü veya insanlık cephesi ise onun manevi yönünü oluşturuyor ve onu metafizik alemle irtibatlandırıyor. Gıdasının ise ilim, hikmet ve aşk olduğunu vurguluyor (Yakıt, 1993: 34-35). Bu çerçevede

Mevlana Mesnevi'nin III. Cildine başlarken hikmeti elde etmek için sahip olunması gereken özellikleri şöyle özetler:

“nefsini tercih eden, beden rahatlığına meyleden, bu bilgiyi istemekten vazgeçen, kendisinden endişelenen ve geçimine özen gösteren, bu bilgiye ulaşamaz. Buna ancak Allah'a sığınan, dinini dünyasına tercih eden ulaşır, hikmet hazinesinden değer kaybetmeyen ve miras olmayan büyük mallar, ulu ışıklar, değerli mücevherler ve kıymetli araziler alır. Hakk'ın lütfuna şükreder, değerini saygıyla anar.” (Mevlana, 2007: 287)

Hikmet Akıl İlişkisi

Mevlana'ya hikmet hakikatin bilgisidir. Bu durumda “İnsanı hakikate ulaştıran mutlak kuvvet nedir? Hakikate sadece akıl aracılığıyla ulaşılabilir mi? Aklın bu alandaki yetkinliği ve fonksiyonu nedir; aklın gücü sınırsız mıdır?” türünden sorulara cevaplar aramak kaçınılmazdır. Elbette insan sahip olduğu akıl vasıtasıyla hayatı boyunca karşılaştığı sorunlara çözümler üretmektedir. Bu çerçevede Mevlana'ya göre akıl asıldır, cevherdir, akıl olmadan dini yükümlülükler de yoktur (Mevlana, 2007: 459-460). Ne var ki akıl alemdeki varlık derecelerinin hepsinde aynı başarıyı elde edemez. Mesela varlık scalasının en alt tabakasını oluşturan madde de-özellekle fizik, kimya ve astronomi alanlarında- çok rahat işleyen ve kesine yakın sonuçlara ulaşabilen zeka ve akıl yasaları, canlılar alemine geçince önemli güçlüklerle karşılaşır. Özellikle hayvan ve bilhassa insan tabakalarına yükseldikçe, aklın çözemediği ve nüfuz edemediği meseleler daha çok ortaya çıkar. Yüce değerler sahası ise onun en az işleyebildiği alandır (Ülken, 2008: 232) Mevlana'ya göre akıl da tıpkı can/ruh gibi, Tanrı'nın gizlilik/yokluk evreninden gelmektedir. Mevlana, hukema-i İslam gibi melekle akıllı bir ve aynı kategoride ele almaktadır (Yakıt, 2002: 55). Aklın ilahi bir kaynağı olduğunu düşünmesine rağmen Mevlana, aklın rehberliğinin de tıpkı Cebrail gibi sınırlı olduğunu belirtir (Mevlana, 2007: 71-72). Cevherleri birdir fakat ilahi hikmet yüzünden görünüşte iki olmuş, iki surete bürünmüşlerdir:

“akılla melek gibi; bir mayadılar, hikmet için iki suret olmuşlardır.

0 melek kuş gibi kol ve kanat edindi; bu akılsa kanadı bırakıp ışık edindi.

Şüphesiz her ikisi birbirine yardımcıdır; her iki güzel yüzlü birbirine destek oldular.” (Mevlana, 2007: 388)

“Nefis ve şeytan, her ikisi bir bedendir; kendilerini iki beden şeklinde gösterdiler.

Melek ve akıl gibi; onlar bir idiler, hikmetler için iki suret oldular.” (Mevlana, 2007:415)

Hikmet kaynağında sonsuz olunca, hikmeti arzulayanın hikmeti elde etmesi mümkündür ve bu durumda hikmeti arzulayıp elde etmeye çaba sarf edene başlangıçta rehber olan akıl, hikmeti elde edince kendisine rehberlik edilen olur. Bir başka deyişle insana hikmet kapısı aralanınca aklının rehberi hikmettir, artık:

“Hikmet arayan, hikmet kaynağı olur. O tahsilden ve sebepten uzaklaşır.

Ezberleyen levih/zihin, korunmuş bir levih olur. Aklı ruhtan haz alır.

Aklı başlangıçta öğretmen iken, daha sonra akıl onun öğrencisi olur.

Akıl Cebrail gibi der: “Ey Ahmed! Bir adım –daha- atarsam, beni yakar.

Sen beni bırak, bundan sonra ilerle. Ey can sultanı! Benim sınıırım budur.”
(Mevlana, 2007: 71-72)

Sonuç olarak Mevlana’ya göre; insan kendini bilen bir varlık olarak yaratılmıştır. Kendini bilmesi ise yaratıcısını bilmesi anlamına gelir ki bu manada insan Tanrı usturlabıdır ve bu usturlabı kullanmak için de gökbilimci olmak lazımdır. Bu yaklaşım hikmet söz konusu olduğunda hikmeti elde edebilmek için de kamil insan olmak gereklidir şeklinde değerlendirilebilir. Bu sebeple hikmet arayışı hayat yolculuğunun asli hedeflerinden olmalıdır çünkü hikmet hakikatin bilgisidir. Bunun sonucu olarak da hikmet müminin/inanan kişinin yitiğidir. Hikmet teoride külli bilgiye/hakikate, pratikte ise erdemlerin bilgisine işaret eder. Bu çift kutupluluğu ile hem bilmeyi hem de eylemde bulunmayı gerektirir ki hikmet orta yol olma özelliğine bağlı olarak eylemlerimiz için kriterler belirleme yetkisine de sahiptir. Mevlana hikmeti bilgi ile sütkardeş olarak değerlendirir. Ancak her ne kadar hikmet ve akıl arasında sıkı bir ilişki varsa da akıl hikmeti elde edinceye kadar insana rehberlik edebilir; hikmetler insana aşikar olduktan sonra ise hikmet aklın rehberidir.

Kaynakça

- AKARSU, Bedia (1998), Felsefe Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), Ötüken Türkçe Sözlük(den-izz), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- , (Türkçe Sözlük, (tap-züz) 5, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KARA, Kerim (2005), “Mevlana’nın Mesnevisinde Kalp-Gönül”, Tasavvuf, Mevlana Özel Sayısı, Yıl:6, Sayı:14, Ankara, s.483-523.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2001), Mevlana ve Mesnevi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- MARAŞ, İbrahim (2013), “Mutluluk”, İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi içinde, Editör: Müfit Selim Saruhan, Grafiker Yayınları, Ankara.
- MEVLANA (1994), Mecâlis-i Seb’a, Çev. ve Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, Kent Basımevi, İstanbul.

- _____, (2007), Mesnevi, Türkçesi:Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- _____, (2008), Fihri Mafih, Çev: Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- SARUHAN, Müfit Selim (2012), "Ahlak ve Erdemin İnşası", İslam Felsefesi Tarihi I içinde, Editör: Bayram Ali Çetinkaya, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001), İnsan ve Tasavvuf, Mavi yayıncılık, İstanbul.
- _____, (2002), Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- UYANIK Mevlüt (2005), Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak, İslamiyat 8, sayı:4, s.57-77.
- UYANIK Mevlüt, Akyol Aygün (2013), İslam Ahlak Felsefesi, Elis Yayınları, Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2008), Felsefeye Giriş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- YAKIT, İsmail(1993), Batı Düşüncesi ve Mevlana, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- _____, (2002), Türk-İslam Düşüncesi Üzerine Araştırmalar, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, H Kamil (2005), "Eğitimde Gönül Faktörü" Tasavvuf, Mevlana Özel Sayısı, Yıl:6, Sayı:14, Ankara, s.13-24.